

Управління
школою

ДЕРЖАВА
СТОЇТЬ
ШКОЛОЮ

Історія —
вчителька
життя,
яка школа,
така й
держави

Директор школи, ліцею, гімназії № 5 2004

ПРОФЕСІЙНЕ НАВЧАННЯ І ПІДГОТОВКА ТРУДОВИХ РЕЗЕРВІВ В УКРАЇНІ

В РОКИ НІМЕЦЬКО-ФАШИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

Історія нашої Батьківщини періоду Другої світової війни, наповнена трагізмом і багатогранністю, динамізмом та суперечливістю, хвилює вже не одне покоління дослідників. Сьогодні, коли Україна впевнено утверджується у Світі як незалежна держава, посилюється інтерес сучасників до занедбаних, фальсифікованих та замовчуваних тоталітарною радянською історіографією сторінок нашого минулого. Нацистська військова та цивільна окупаційні адміністрації проводили політику, яка була спрямована на ефективне перетворення України в найбагатшу і найціннішу колонію рейху, а її народу — в джерело дешевих і водночас висококваліфікованих трудових ресурсів. Виходячи з цього, вагоме місце в колоніальній політиці агресора відводилося підготовці кваліфікованої робочої сили, спеціалістів середньої та вищої кваліфікації з числа місцевого українського громадянства. Ця сторінка „нового порядку” в Україні дотепер залишається суцільною „білою плямою” і не досліджувалася навіть поверхово.

У статті розглянуто причини, що зумовили відновлення в Україні під час німецько-фашистської окупації мережі професійних навчальних закладів, особливості організації та функціонування початкових професійних шкіл, курсів, училищ, технікумів та окремих факультетів і вищих шкіл.

Напередодні радянсько-німецької війни Українська РСР мала досить розгалужену систему підготовки професійних кадрів. Їх готували в 173 ВНЗ, де навчалася 196,8 тис. студентів, 693-х технікумах, середніх спеціальних школах, ремісничих та фабрично-заводських училищах, де набували кваліфікації понад 326 тис. юнаків та дівчат. У технікумах та середніх професійних училищах протягом останнього передвоєнного року навчалася 196,2 тис. студентів.

Принагідно відзначимо, що на перших порах окупації протягом осені 1941 — весни 1942 рр. єдиним дозволеним нацис-

тами в Україні типом навчальних закладів були чотирикласні початкові народні школи. Звісно, ніяка професійна чи професійно орієнтована підготовка учнів не передбачалася (див. віз на с. 76).

Зацікавленість окупаційної влади у відродженні професійної освіти в Україні не простяглася далі бажання отримати якомога більше досить кваліфікованої і водночас дешевої робочої сили.

30 вересня 1942 р. рейхскомісар України підписав указ „Про навчальні майстерні на промислових підприємствах”. Згідно з цим розпорядженням на діючих промислових підприємствах і в ремонтних майстернях

відкривалися навчальні курси та майстерні з підготовки молодих робітників. Термін навчання становив 18 місяців і, в разі необхідності, міг бути продовжений до двох років. Повна відповідальність за належний рівень професійних знань учня цілковито покладалася на викладача.

Виявляючи бажання отримати ремісничу спеціальність у навчальній майстерні, юнак, після закінчення шеститижневого випробувального терміну, підписував зі своїм наставником навчальну угоду. У цьому документі вказувалася професія, термін навчання, його умови та вимоги до учня.

Після укладання навчальної угоди учні реєструвалися на біржі праці та забезпечувалися роботою одразу ж після закінчення навчання.

Підготовка промислових робітників та ремісників здійснювалася також у дворічних ремісничих училищах. Одне з таких було відкрите навесні 1942 р. в с. Царичанка на Полтавщині. Проект навчального плану цього училища передбачав вивчення 11 дисциплін, серед яких було 9 загальноосвітніх та 2 спеціальні. Учні вивчали основи обробки дерева, ковальську та слюсарну справи. Значна частина навчального часу відводилася на практичні заняття.

Місцева українська адміністрація, відкриваючи професійні школи, намагалася певною мірою компенсувати відсутність загальноосвітніх середніх та семирічних шкіл. Молодь охоче йшла вчитися до професійних навчальних закладів ще й тому, що таким чином отримувала шанс уникнути депортації на роботу до Німеччини. Окремі представники окупаційної влади зауважували про це. Так, гебітскомісар Полтави у звіті про відвідування сільськогосподарських шкіл Кривого Рогу відзначав: „... Великий відсоток юнаків та дівчат прийшли сюди з міста Кривий Ріг і ніколи не мали справу з сільським господарством. У мене одразу ж виникла підозра, що ця школа створена спеціально для того, щоб уберегти молодь від відправки до Ні-

меччини. Набір у ці школи проводиться Україною, очевидно, з певною політичною метою”. Щоб перешкодити неконтрольованій міграції молоді, фашистські окупанти запровадили такий порядок прийому учнів до сільськогосподарських шкіл, коли кожна заява абітурієнта проходила перевірку в сільськогосподарського керівника району. Зрештою, можливість вступу міської молоді до сільськогосподарських професійних шкіл була майже виключена.

Окрім підготовки спеціалістів через мережу підготовчих професійних шкіл, ремісничих майстерень та професійних курсів, окупаційна влада відкривала досить велику кількість короткочасних вузькофахових курсів для перенавчання цілого ряду спеціалістів середньої ланки, які здобули освіту ще до війни. Потреба в такій перепідготовці виникла через брак спеціалістів з агрономії, бухгалтерів, обліковців тощо. Ці фахівці були потрібні окупантам для налагодження системи економічного пограбування України.

У кожному райцентрі готувалися відповідні приміщення та організувалися курси. Кількість бухгалтерів, які мали пройти перенавчання, цілковито залежала від потреб окупантів у спеціалістах цього профілю. У генеральному окрузі Миколаїв, зокрема, курси перепідготовки бухгалтерів були організовані в п'яти населених пунктах, а лише під час другого „потуку” курсів, що тривав протягом серпня 1942 р., було підготовлено 112 бухгалтерів та ревізорів.

Відділи продовольства та сільського господарства в округах рейхскомісарату протягом весни-літа 1942 р. організували на місцях курси для підготовки управлінських кадрів середньої ланки для села. Наприклад, з 5 по 12 червня 1942 р. в генеральному окрузі Миколаїв проводилися курси з підготовки повноважених із сівби. Ця посада була запроваджена фашистською сільськогосподарською адміністрацією для здійснення контролю за сівбою зернових в обштинних господарствах та дер-

жавних маетках. Курси проходили в п'яти населених пунктах генералкомісаріату.

Кожен район направляв на них трьох агрономів, які раніше працювали в цій місцевості.

Отже, відновлення найнижчої ланки професійного навчання в Україні в період нацистської окупації стало можливим лише з міркувань покриття дефіциту кваліфікованої робочої сили, у якій окупанти були особливо зацікавлені.

Німецька окупаційна адміністрація здійснювала повний контроль та жорстку ідеологічну цензуру за змістом навчання і педагогічними кадрами. Окупанти ретельно слідкували, щоб зміст навчальних курсів не був надто глибоким та забезпечував лише оволодіння елементарними професійними знаннями та навичками практичного спрямування.

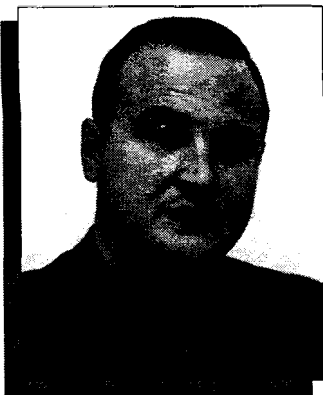
Дозволивши професійне навчання місцевого українського населення, окупанти сподівалися певною мірою задовольнити свою потребу в кваліфікованих спеціалістах нижчої ланки промисловості і сільського господарства. Однак ці плани значною мірою так і залишилися планами, а запроваджена система професійної підготовки суттєво не вплинула на забезпеченість господарства окупованої України кваліфікованими робітничими кадрами. Одночасно відчувалася гостра потреба в спеціалістах середньої та вищої кваліфіка-

ції – лікарях, інженерах, техніках, агрономах, зоотехніках, ветеринарах тощо.

ПОЛІТИКА ОКУПАЦІЙНОЇ ВЛАДИ В ГАЛУЗІ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ

Захопивши територію України, німецько-фашистські окупанти заборонили всі середні професійні училища, технікуми та вищі навчальні заклади. Однак, зважаючи на зростання потреби у висококваліфікованих спеціалістах із місцевого населення, окупаційні органи почали відновлювати навчання в деяких із них, а також відкривати нові.

У грудні 1941 р. Ніжинська польова комендатура Чернігівської області дозволила відкрити в місті фельдшерсько-акушерську школу. Програма цього середнього спеціального навчального закладу передбачала підготовку за три роки медичних працівників із середньою спеціальною освітою. Процес організації середніх спеціальних навчальних закладів прискорився навесні 1942 р. Ще на початку лютого 1942 р. київська газета „Нове українське слово” повідомляла: „За вказівкою німецьких властей проводиться робота щодо впорядкування навчально-виробничої бази та організації навчання в середніх фахових школах”. За червень 1943 р. у Києві діяло 6 середніх професійних шкіл, які готували металістів, будівельників та ремісників. Планом організації фахової сільськогосподарської освіти в Житомирському генералкомісаріаті передбачалося протягом

Ігор ВЕТРОВ

Заступник декана історичного факультету НПУ імені М.П.Драгоманова, доцент, кандидат історичних наук

Дозволивши професійне навчання місцевого українського населення, окупанти сподівалися певною мірою задовольнити свою потребу в кваліфікованих спеціалістах нижчої ланки промисловості і сільського господарства

1942 р. відкрити 8 середніх сільськогосподарських шкіл та 1 агрономічну школу. Протягом серпня-вересня 1942 р. у Вінниці окупаційна влада санкціонувала відкриття будівельного технікуму та дев'яти середніх професійних шкіл, зокрема: будівельної, фармацевтичної, ремісничо-технічної, музичної тощо. Такі навчальні заклади відкривалися тоді по всій окупованій території України.

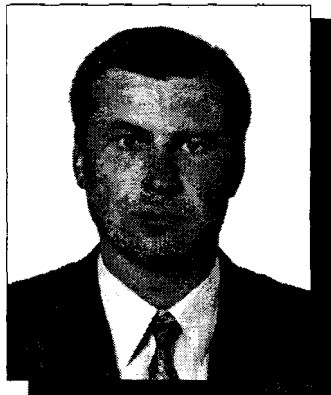
До відкриття фахових середніх шкіл та технікумів, а згодом і вищих шкіл окупанти поставилися досить насторожено, а відтак їх функціонування дозволялося лише в галузях, які відчували гострий дефіцит кадрів – у медицині, на транспорті, у промисловості, сільському господарстві тощо.

Одним із регіонів України, де на перших порах окупаційна влада досить бурхливо почала організацію спеціалізованих професійних середніх шкіл та технікумів, була Полтавщина. Так лише у Ново-Санжарському районі у лютому 1942 р. було відкрито 4 середні училища для підготовки спеціалістів у галузі торгівлі, сільського господарства, лісомеліоративної справи, тваринництва, садівництва та овочівництва. Тоді ж у сусідньому Козельському районі відкрили школу рільників і тваринників. За прямої вказівки окупантів чи з ініціативи місцевої української адміністрації в першій половині 1942 р. на території України було відкрито чимало середніх професійних шкіл та технікумів, однак за якістю підготовки спеціалістів ці

навчальні заклади значно поступалися, а подекуди не йшли ні в яке порівняння з тими, що існували в радянський час.

Правом вступу до середніх професійних шкіл користувалися молоді люди, які закінчили повний курс дворічної підготовчої професійної школи відповідного профілю. Юнак чи дівчина, які закінчили сільськогосподарську підготовчу школу, могли продовжити навчання лише в сільськогосподарському технікумі чи відповідній середній професійній школі, а не, скажімо, в торговельній, ремісничій чи фельдшерсько-акушерській. Обмеження свободи вибору професії було передбачено окупантами з метою забезпечення контрольованого поповнення ринку робочої сили залежно від потреб військової економіки.

У квітні 1942 р. фармацевтичне та стоматологічне училища було відкрито в Житомирі. 18 вересня 1942 р. радіостанція Братислави повідомляла про відкриття у Вінниці фармацевтичного училища. Організацію однієї з перших фельдшерсько-акушерських шкіл було розпочато у грудні 1941 р. у Ніжині. Програма цього навчального закладу передбачала вивчення цілої низки вузькофахових дисциплін, оволодіння якими забезпечувало досить прийнятний рівень підготовки середнього медичного персоналу. Лише перелік спеціальних предметів, що викладалися в училищі, склав 19 назв, а за своєю повнотою не поступався

Олександр ПОТИЛЬЧАК

Доцент кафедри історії слов'ян і українознавства НПУ імені М.П.Драгоманова, кандидат історичних наук

Одночасно відчувалася гостра потреба в спеціалістах середньої та вищої кваліфікації - лікарях, інженерах, техниках, агрономах, зоотехниках, ветеринарах тощо

ПОЧАТКОВА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА: ПЛАНИ ТА РЕАЛІЇ

Існуюча народна школа не в змозі була забезпечити відповідний рівень освіти, на що неодноразово звертали увагу самі окупанти. Припускаючи можливість фахового навчання української молоді, окупанти виходили виключно з інтересів забезпечення більш-менш стабільного відтворення кваліфікованої робочої сили для власних потреб в Україні. У кінці 1941 р. починається підготовка до відкриття фахових навчальних закладів двох рівнів: дворічних підготовчих шкіл, що забезпечували здобуття неповної середньої освіти та попередню професійну підготовку, а також трирічних середніх професійних шкіл, училищ, технікумів різних напрямів. Німецька окупаційна адміністрація не втручалася в конкретні питання організації навчального процесу, однак здійснювала тотальний контроль та жорстку ідеологічну цензуру з метою дебільшовизації навчання. Навчальні плани, програми, посібники та підручники підлягали обов'язковому затвердженню в окупаційних органах та ретельній перевірці в СД, так само, як і педагогічних кадрів.

У лютому – березні 1942 р. зі згоди німецьких окупаційних властей або на основі їхніх безпосередніх розпоряджень місцева українська технічна та педагогічна інтелігенція звязалася за справу організації початкових професійних шкіл різних напрямів. На території одного регітскомісаріату Полтавщини в 1942 р. було відкрито 22 професійні школи для підготовки спеціалістів у різних галузях господарства. У Житомирському генеральному окрузі окупанти передбачили відкрити 26 сільськогосподарських шкіл нижчого рівня. У містах організовували ремісничі школи з дворічним терміном навчання. Професійні школи, як правило, використовували матеріальну базу та приміщення подібних навчальних закладів, які функціонували за радянської влади, а також корпуси зачинених загальноосвітніх шкіл. У сільській місцевості для навчання часто використовувалися випадкові придатні приміщення.

Навесні 1942 р. було затверджено навчальні програми і відкрито досить велику кількість дворічних підготовчих шкіл. Базовою освітою, що давала право вступу до професійної школи, була чотирикласна народна школа. Навчання в професійній підготовчій школі мало тривати два роки. За цей час учні засвоювали курси загальноосвітніх та спеціальних дисциплін, визначені навчальними планами. Серед загальноосвітніх предметів головна увага приділялася українській та німецькій мовам, історії України, географії, арифметиці, алгебрі і геометрії. Крім цього, навчальним планом школи було передбачено вивчення природознавства, фізики і хімії. Цикл фахових дисциплін об'єднував основи торгівлі, товарознавства, державний облік і доставку та зберігання товарів. Окупаційна адміністрація ретельно слідувала за тим, щоб зміст навчальних курсів не був надто глибоким, а забезпечував лише елементарні знання, необхідні вузькофаховому спеціалісту. Ці знання мали виключно прикладний характер. Пояснювальна записка до навчального плану однієї з сільськогосподарських підготовчих шкіл чітко визначала: „При вивченні арифметики вивчаються чотири арифметичні дії з простими та десятковими числами, пропорції. Вивчаючи геометрію, головну увагу учнів звернути на вимірювання об'ємів, площ та геодезію. Заняття з фізики та хімії повинні дати учням розуміння явищ цього роду в природі, а робота з деревом та металом повинна навчити учнів здійснювати нескладне лагодження та самим виготовляти прості інструменти”. У програмах багатьох шкіл були відсутні такі навчальні предмети, як історія України, українська література, географія та інші. Це і зрозуміло, адже в умовах ворожої окупації годі було й сподіватися на прихильність “нових господарів” до справи освіти підкореного ними народу.

навчальним планам медичних технікумів довоєнного часу. Підготовка спеціалістів із середньою спеціальною освітою була розрахована на досить тривалий час, а її рівень був доволі високий. Це не влаштовувало окупантів. Поповнення прошарку високоосвічених людей серед місцевого населення було для загарбників явищем „небажаним” та „політично небезпечним”. В одному з листів до А. Розенберга, надісланому у квітні 1944 року, читаємо: „Слід за будь-яку ціну не допустити утворення української інтелігенції”. Із цих міркувань ... у майбутньому передбачити лише початкові школи і професійні училища, які повинні готувати *необхідну робочу зміну для сільського господарства та кустарних промислів*”.

У кінці 1942 р. різко зросла потреба в робочій силі на території рейху, а молодь в Україні будь-якими шляхами намагалася уникнути депортації. 24 жовтня 1942 р. Е. Кох видав розпорядження, яким заборонив навчання молоді віком від 15 років і старших. Всі юнаки та дівчата, починаючи з цього віку, підлягали загальному обов'язку праці та могли бути відправлені до Німеччини. Почалося масове закриття середніх шкіл, училищ, технікумів, вищих шкіл.

З початку 1943 року професійні школи, училища, технікуми та окремі факультети технічних ВНЗ відновили свою роботу. Більше того, 23 лютого 1943 р. А. Розенберг видав директиву про організацію на окупованих територіях трирічних середніх шкіл з про-

фесійним ухилом. У ці школи молодь відбиралася після закінчення народних шкіл.

Серед представників окупаційної влади на місцях, а з самого початку війни – і серед чиновників рейхсміністерства А. Розенберга, переважала думка, що на території України підготовка фахівців з вищою освітою проводитися не буде, оскільки усі ланки керівництва охоплять німці і спеціалістів з рейху вистачить для підпорядкування економічного потенціалу України військовим інтересам Німеччини. Широко відома думка А. Гітлера про те, що вища освіта в Україні повинна бути заборонена. Військово-політичні та соціально-економічні реалії досить скоро змусили окупантів переглянути свою політику щодо вищої технічної освіти в Україні. Зважаючи на гостру потребу в спеціалістах з вищою освітою для медицини, промисловості та сільського господарства, А. Розенберг 21 січня 1942 р. направив підлеглим інстанціям розпорядження „Про політику щодо вищої школи в рейхскомісаріаті України”. Цей документ, подібно до інших, також вимагав закриття всіх вищих шкіл, однак разом з тим було дозволено продовжити роботу з підготовки спеціалістів медичним, ветеринарним, сільськогосподарським та природничим факультетам ліквідованих ВНЗ. Це було зроблено для того, щоб студенти старших курсів змогли завершити навчання за цими спеціальностями.

Окупаційна влада поступово почала відновлювати роботу окремих факультетів та ВНЗ. З 1 вересня 1942 р. відновили підготовку студентів медичні інститути у Вінниці та Києві. У Дніпропетровську частково почали працювати окремі факультети сільськогосподарського, політехнічного та транспортного інститутів. Було відкрито кооперативний інститут, а також було відновлено роботу деяких факультетів університету.

Переважна більшість чиновників окупаційної адміністрації виявила вкрай негативне ставлення до віднов-

лення вищої спеціальної освіти навіть у такому урізаному вигляді. Типовою щодо цього є думка генерал-комісара Дніпропетровська К. Зельцнера, який повністю заперечував доцільність вищої технічної освіти для українців, посилаючись на достатність німецьких кадрів.

Однак усі розмови навколо відновлення вищої професійної освіти в Україні так і залишилися розмовами. Нацистське керівництво бачило в Україні перш за все резервуар продовольства та дешевої робочої сили, а в умовах стратегічного наступу радянської армії по всьому фронту окупанти взагалі відмовилися від планів підготовки спеціалістів вищої кваліфікації з українців. Щойно відкриті вищі школи і факультети невдовзі, як правило, закривалися, а студенти мобілізувалися на роботу в Україні або відправлялися до Німеччини. Абсолютна більшість відновлених вищих шкіл і факультетів так і не змогла здійснити жодного випуску спеціалістів.

Протягом 1942 – 1944 рр. німецько-фашистські окупанти з метою поповнення ринку кваліфікованої робочої сили та спеціалістів відкрили в Україні цілу мережу професійних навчальних закладів. Цими діями, на наш погляд, було започатковано утворення певної системи фахового навчання, її склали навчальні заклади нижчого та середнього рівнів професійної підготовки. Утворилася двоступенева система професійного навчання, первинний шабель якої формували ремісничі та професійні курси, фахові дворічні підготовчі школи, ремісничі училища та навчальні майстерні.

Визначити рівень та якість отримуваних учнями та студентами фахових знань і професійних навичок можна лише опосередковано, оскільки основним критерієм цього мала б стати практична робота готового спеціаліста, однак у більшості випадків до цього не дійшло. **Безсумнівно одне – якість підготовки фахівців залежала від конкретних умов організації навчального процесу, змісту навчальних планів і програм, кваліфікації викладачів.**